

शिरीषको फूल उपन्यासमा युद्धअभिघात War Trauma in Shirishko Phool Novel

डा. रजनी काफ्ले ढकाल

सहप्राध्यापक,

त्रि.वि, नेपाली केन्द्रीय विभाग

Email: rajanidhakal@yahoo.com

सार : प्रस्तुत लेख पारिजातको शिरीषको फूल उपन्यासको युद्धअभिघातीय विश्वलेषणमा केन्द्रित छ । युद्धअभिघातको सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा उपन्यासमा रहको युद्धको प्रतिनिधित्व र पात्रमा देखिएको युद्धअभिघातको अवस्था र प्रभावको विश्वलेषणआधारबाट उपन्यासको अध्ययन गरिएको छ । दोस्रो विश्वयुद्धमा नेपालीहरू ब्रिटिस गोर्खा सैनिकका रूपमा सहभागी भएका र तिनीहरू अर्काको भूमिमा युद्ध लड्न पर्दा चोटग्रस्त भएको अभिघातीय मनस्थितिका साथै युद्धले निर्माण गर्दै गएको तिनको आक्रामक र हिंस्रक चरित्रबाट उनीहरूमा देखिएको अभिघातीय अवस्थालाई यस उपन्यासले चित्रण गरेको छ । युद्धका कारण चोटग्रस्त भएको मन र शरीरको अनेक अभिघातलाई चिनाउने क्रममा उपन्यासमा सुयोगवीर समाख्याता पात्रका रूपमा प्रस्तुत भई आफ्ना विगतस्मृतिलाई विसङ्गत मनोदशामा प्रस्तुत गर्दै युद्धले निर्माण गरेको जीवनको विसङ्गत अवस्था र निराशाको चित्रण गरेको छ । पाठपरक विश्लेषण विधिमा लेखिएको यस लेखमा उपन्यासका घटना तथा युद्धमा सहभागी मूल पात्रको मनोशारीरिक अवस्थाको अध्ययनबाट युद्ध मानव जीवनका लागि चोटपूर्ण, भयावह र निराशाजनक हुन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

मुख्य शब्द : विश्वयुद्ध, अभिघात, प्रतिनिधित्व, साम्राज्यवादी नीति, प्रभाव

Abstract: The present article focuses on the war-violent analysis of Parijat's Shirish's flower novel. Based on the theoretical assumptions of war trauma, the novel has been studied on the basis of the representation of war in the novel and the analysis of the conditions and effects of war trauma seen in the character. The novel depicts the traumatic mood of Nepalis who participated in World War II as British Gurkha soldiers and were injured when they were fighting war in another's land, as well as the traumatized situation seen in them by their aggressive and violent character being created by the war. This article, written in textual analysis method, has concluded that war is injurious, frightening, and frustrating for human life by studying the events of the novel and the psychological condition of the main characters involved in the war.

Key words : world war, trauma, representation, imperialist policy, influence

विषयपरिचय

पारिजातको शिरीषको फूल (२०२२) उपन्यासको म पात्र सुयोगवीर उपन्यासको समाख्याता हो र ऊ दोस्रो विश्वयुद्धको सिपाही हो । विश्वयुद्धमा सहभागी भएको उसको जीवन निराशाले भरिएको छ । यस उपन्यासको मूल विचारधारा नै जीवनको सारहीनता हो र त्यही विषयको केन्द्रमा उपन्यासको कथा प्रवाहित छ । उपन्यासकी मूल पात्र सकमबरीको व्यवहार सधैं मृत्यु उन्मुख छ । सुयोगवीरको भावनात्मक प्रेममा उसले कहिल्यै सकारात्मक व्यवहार देखाएकी छैन, उल्टै सुयोगको एउटै चुम्बनको प्रतिक्रियास्वरूप मृत्युवरण गर्न पुगेकी छ । विसङ्गतिवादी जीवनदृष्टिलाई प्रस्तुत गरिएको यस उपन्यासमा सुयोगवीरका अतीतस्मृति र वर्तमान जीवनको रूग्ण अवस्थाको वर्णन छ । आफ्ना हरेक व्यवहारबाट आवेग र उग्रता प्रस्तुत गरेको सुयोगवीरको जीवन सिपाही हुँदा जसरी चोटग्रस्त बन्न पुगेको छ सिपाही जीवन छोडेर आएपछि पनि उत्तिकै असन्तुष्ट र पीडादायी छ । युद्धको संलग्नता र त्यहाँ आफूले गरेका क्रियाकलापकै कारण असन्तुष्ट रहेको सुयोगवीरमा अभिघातको अवस्था सिर्जना भएको छ । शिरीषको फूल उपन्यासमा युद्धअभिघातको प्रतिनिधित्व र युद्धअभिघातको अवस्था र प्रभावका आधारमा उपन्यासको विषय तथा पात्रको अवस्थाको विश्लेषण गरी युद्धको भयावह अवस्था र त्यसले मानवजीवनमा पार्ने प्रभावको खोजी यस लेखमा गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन शिरीषको फूल उपन्यासको युद्धअभिघातको विश्लेषणमा केन्द्रित छ । उपन्यासमा चित्रण गरिएका पात्रको अभिघातीय मनोदशालाई प्राथमिक सामग्रीका तथ्यका रूपमा र अभिघातको सैद्धान्तिक विषयसँग जोडिएका पुस्तक तथा शिरीषको फूल उपन्यासमा गरिएका पूर्वअध्ययनलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरी यस अध्ययनलाई युद्धअभिघातको विश्लेषणमा केन्द्रित गरिएको छ । यस अध्ययनको पाठ विश्लेषणका क्रममा उपन्यासमा प्रस्तुत

भएका युद्ध सम्बन्धी तथ्य र तथ्याङ्कहरूलाई आधार मानी उपन्यासको अध्ययन गरिएको छ । यसका लागि इरेन काकान्देस, केथी कारुथ, डोमिनिक लाकाप्रा लगायतका अभिघातसम्बन्धी सिद्धान्तको अध्ययनका आधारमा युद्धअभिघातका प्रतिमानहरूको निर्माण गरिएको छ र उक्त प्रतिमानका आधारमा उपन्यासको घटना र पात्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा विभिन्न स्रोतहरूबाट प्राप्त सामग्रीहरूको वस्तुगत अध्ययन, विश्लेषण र सामान्यीकरण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

अभिघात मनोशारीरिक चोट र त्यसबाट सिर्जित अनुभूति तथा व्यवहार हो । यो अङ्ग्रेजी भाषाको 'ट्रमा' शब्दको नेपाली अनुवाद हो । प्राचीन ग्रीसेली भाषामा 'ट्रमा'को अर्थ घाउ, क्षति वा पराजय हो (हाउब्रिक, सन् २००३, पृ. २४५) । अङ्ग्रेजी भाषामा यस शब्दको प्रयोग प्रारम्भमा ग्रीसेली अर्थमा नै भएको पाइन्छ । अक्सफोर्ड इङ्लिस डिक्सनरीको प्रारम्भिक संस्करणमा यसको अर्थ 'घाउ वा सामान्यतः शरीरको बाहिरी भागमा हुने चोटपटक' भन्ने दिइएको छ (लकहर्स्ट, सन् २००६, पृ. ४९८) । अङ्ग्रेजी र अन्य युरोपेली भाषाहरूमा शताब्दीयौंसम्म यही अर्थमा प्रस्तुत शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ (काकान्देस, सन् २००५, पृ. ६१५) । समयसँगै यसको अर्थमा बिस्तारै परिवर्तन हुँदै गएको छ । उन्नाइसौं शताब्दीको उत्तरार्द्धमा फ्रान्स र केन्द्रीय युरोपका चिकित्सक जिन मार्टिन चाकॉट पिरेरे जेनिट, सिग्मन्ड फ्रायड, जेसेफ ब्रेउरले चरम मानसिक समस्या (हिस्टेरिया) मा परेका महिलाको अध्ययन गरेर यसको मनोवैज्ञानिक पक्षलाई खोतल्ने काम गरे (काकान्देस, सन् २००५, पृ. ६१५) । सन् १८९५ मा प्रकाशित पपुलर साइन्स मन्थलीमा यसको अर्थ 'मनोवैज्ञानिक अभिघात, त्रासद स्नायुजन्य अवस्था' दिइएको छ (लकहर्स्ट, सन् २००६, पृ. ४९८) । यसरी सामान्य चोटपटकको अर्थबाट मानसिक चोटको अर्थमा परिवर्तन भएको अभिघात शब्दलाई उन्नाइसौं शताब्दीको मध्यसम्म नै यही अर्थमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीको मध्यपछि

मानव मनोविज्ञानको अध्ययन र खोजीले गति लिन थाल्यो । मनोविज्ञान एउटा भिन्न र स्वतन्त्र अनुशासनका रूपमा स्थापित भएपछि मानव मस्तिष्क र मनोविज्ञानको अध्ययन र खोजीको विकास भयो । मानव मनका अवस्था, मनोरोग र तिनको स्थिति, हिस्टेरिया, डिप्रेसन र पागलपनले पनि प्राज्ञिक महत्त्व प्राप्त गरे र ज्ञानका यी क्षेत्र पनि शोध र अध्ययनका विषय बन्न थाले । सन् १८९३ मा जोसेफ ब्रेउर र सिग्मन्ड फ्रायडको अन दि साइकिकल मेकानिज्म अफ हिस्टेरिकल फेनोमेना प्रकाशित भएपछि मानव मनोविज्ञान अध्ययनको एउटा नयाँ द्वार खुल्यो र यसले अधिघात अध्ययनको आधार पनि प्रदान गर्‍यो । त्यस यता अभिघातको परम्परागत अर्थमा परिवर्तन भएको छ । वर्तमानमा 'ट्रमा' भन्नाले भौतिक वा मानसिक रूपमा हुने कुनै प्रकारको पीडा भन्ने बुझिन्छ (हाउब्रिक, सन् २००३, पृ. २४५) । यसरी अभिघात शब्दले सबै प्रकारका शारीरिक र मानसिक आघातलाई बुझाउने गरेको छ । अभिघातको यही सन्दर्भमा यसलाई परिभाषित गरिएको पाइन्छ ।

युद्ध राष्ट्र राष्ट्रका बिचको लडाइँ हो । यस्तो लडाइँ जल, स्थल र आकाशमा हुन्छ र यसले धनजनको क्षति गराउँछ । संसारमा दुईओटा ठुला युद्धहरू भए । ती युद्धलाई विश्वयुद्ध भनिन्छ । विश्वयुद्ध धेरै देशहरूका बिचको युद्ध हो र यी युद्धहरूमा मानवीय क्षतिको साथै अन्य भौतिक क्षति भएको छ । यही भौतिक क्षतिको कारण युद्धका आधारमा युद्धअभिघात सिद्धान्तको विकास भएको हो । प्रथम र दोस्रो विश्वयुद्ध क्रमशः सन् १९१४ देखि १९१९ सम्म र सन् १९३९ देखि १९४५ सम्म भएका युद्धहरू हुन् । पहिलो विश्वयुद्ध युरोप, अफ्रिका र मध्य पूर्व (आंशिक रूपमा चीन र प्रशान्त द्विप समुह)मा चलेको लडाइँ हो । यो पुँजीवादको विकास र प्रसार तथा त्यसको उच्चतम रूप औद्योगिक क्रान्ति, राष्ट्र राष्ट्रका बिचको पुँजीवादी प्रतिस्पर्धा तथा उपनिवेशको विस्तारका कारण सिर्जित युद्ध हो । यस युद्धले मूलतः राष्ट्रहरूमा अविश्वास र वैमनश्यता बढायो र सैनिक शक्तिको प्रतिस्पर्धामा राष्ट्रहरूको ध्यान गयो ।

पहिलो विश्वयुद्धको मूल कारण अस्ट्रिया र सर्बियाको युद्ध थियो भने यस युद्धमा रूस, फ्रान्स, बेलायत र जर्मनी पनि सहभागी भए । त्यतिमात्र नभई जापान, टर्की आदि पनि युद्धमा होमिए । गोर्खाली सैनिकले सन् १८१४ देखि १८१६ को अङ्ग्रेज - नेपाल युद्धमा देखाएको वीरताबाट लोभिएका अङ्ग्रेजले नेपालका युवाहरूलाई इस्टइन्डिया कम्पनीको सेनामा भर्ती गर्न खुला गरिदिएपछि नेपालीहरू बेलायती सेनामा भर्ती हुन थालेपछि नेपालीहरू पनि पहिलो विश्वयुद्धमा सहभागी हुनु परेको थियो (चुडाल, २०७७, पृ. २१) । त्यसपछि पहिलो विश्वयुद्ध नै सुरु भएपछि भने नेपाली युवाहरूलाई जबरजस्ती युद्धमा पठाउन राणा सरकारले बाध्य पारेको थियो (राई, सन् २०११, पृ. १-४) । तालिमबिना नै युद्धमा जान बाध्य भएका नेपाली युवाको अवस्था दयनीय देखिन्छ ।

पहिलो विश्वयुद्धको सुरुमा जर्मनीले विजय प्राप्त गर्‍यो र जर्मन साम्राज्य पहिलो विजेताका रूपमा देखापर्‍यो । अमेरिका युद्धमा सामेल भएपछि चाहिँ जर्मनीमाथि संयुक्त आक्रमण भयो र जर्मनी पराजित भयो (हर्म्यान, सन् २००८, पृ. ४०६) । जर्मनीको पराजयपछि युद्धको समाप्ति पनि भयो । पहिलो महायुद्धको विजेता ग्रेट ब्रिटेन भयो र उसको साम्राज्यवादी शक्ति भन् बढ्दै गयो (पाँडे, २०४४, पृ. ४) । यही साम्राज्यवादी नीतिकै कारण युद्धको गति बढ्यो । यस युद्धले व्यापक धनजनको क्षति गर्‍यो र संसारका प्रायः सबै देशका मानिसहरू युद्धमा सामेल हुन बाध्य भए । नेपाली युवाहरू पनि ब्रिटिस साम्राज्यवादको तर्फबाट युद्धमा सहभागी भए जसले गर्दा थुप्रै नेपाली सिपाहीले पनि युद्धमा सहादत प्राप्त गरे र यही घटनालाई लिएर नेपाली साहित्यमा आख्यानको रचना भयो ।

दोस्रो विश्वयुद्ध पनि पुँजीवादी प्रतिस्पर्धा, समाजवाद र पुँजीवादी धुरीका बिचको द्वन्द्व तथा राष्ट्र राष्ट्रका बिचको वैमनश्यबाट सिर्जित युद्ध हो । यसको कारक बीज चाहिँ प्रथम विश्वयुद्ध नै हो । जर्मनी र युरोपका अन्य राष्ट्रका बिचको सर्तको पालना नहुँदा र मूलतः जर्मनीका शासक हिटलरको संसारको सम्राट बन्ने

सपना नै दोस्रो विश्वयुद्धको कारकका रूपमा रहेको छ । दोस्रो विश्वयुद्धले पहिलो विश्वयुद्धभन्दा पनि व्यापक भौगोलिक सीमालाई समेटेको थियो भने यसले व्यापक धनजनको क्षतिको स्थिति पनि सिर्जना गरेको थियो (हर्म्यान, सन् २००८, पृ. ५११) । यस युद्धले युरोप, अमेरिका, अफ्रिका, एसिया लगायतका महादेशहरूलाई प्रभावित पारेको छ । जापान लगायत संसारका विभिन्न देशमा यसले व्यापक मानवीय तथा भौतिक क्षति पुऱ्याएको छ । नेपाल पनि यी महायुद्धहरूमा अप्रत्यक्ष रूपमा सहभागी भएको थियो । बेलायतको तर्फबाट नेपालीहरू संसारका विभिन्न देशमा युद्ध लड्न पुगेका थिए ।

युद्धबाट सिर्जित अभिघात नै युद्धअभिघात हो । यसले शारीरिक तथा मानसिक चोटबाट निर्मित समस्त मनोदशालाई समेटेको हुन्छ । युद्धले निम्त्याको विनाशबाट प्रभावित मानिसका मनस्थितिसँगै त्यसले समाजका अनेक पक्षमा पार्ने चोटका विषयमा युद्धअभिघात केन्द्रित हुन्छ । युद्धअभिघात वर्तमानको सांस्कृतिक राजनीति हो भने सन् १९९० पछिको मानवीय पीडाको अभिव्यक्ति, मानवअधिकार र न्याय तथा मानव अनुभूतिको प्रस्तुतिका रूपमा देखापर्दछ (लिज, सन् २०२२, पृ. ४) । वास्तवमा विश्वयुद्धको अभिघात सन् १९४५ र त्यसभन्दा अगाडिको विश्वकै तनावको निरन्तरता र हिंसात्मक द्वन्द्वको परिणति हो । यसले युरोप र युरोपसँग सम्बद्ध राष्ट्रहरूको जटिलता, विविधता, निरन्तरता र विच्छेदनका बिचमा सिर्जित ऐतिहासिक अभिघातलाई प्रस्तुत गरेको छ ।

अभिघातको चर्चा फ्रायडबाट सुरु भयो भने यसले बिस्तारै स्नायुविज्ञानको अध्ययन समेत गर्न थाल्यो (गिरी, २०७५, पृ. ३३) । उन्नाइसौँ शताब्दीको अन्त्यतिर र त्यसपछिको प्रथम विश्वयुद्ध सैनिक बल र सैनिकहरूमा भएको भौतिक पीडाका कारण उत्पन्न आघातलाई औषधीविज्ञानका सन्दर्भबाट अध्ययन गर्ने क्रममा नै अभिघातका नयाँ अवधारणाहरू विकसित भए । सन् १९१४ - १९१८ सम्म भएको पहिलो विश्वयुद्ध र युद्धमा भएका घाइतेहरूको भौतिक र मनोवैज्ञानिक अवस्थाको

अध्ययनपछि उनीहरूका स्मृतिमा रहेका भिन्नता, पूर्वघटनाहरू र तिनका अनुभूति, तिनीहरूका स्वप्न स्मृति, उनीहरूको जीवनमा आएको आतङ्क, दमित मनोभावना जस्ता विषयहरू युद्धअनुभवका रूपमा साहित्यमा व्यक्त हुन थाले । यसले अभिघातको साहित्यिक अभिव्यक्ति र शैलीको पनि निर्माण हुन थाल्यो । फ्रायडले यस्ता अभिव्यक्तिहरूको मनोवैज्ञानिक अध्ययनको विश्लेषण गर्दै त्यसको दार्शनिक सन्दर्भको समेत व्याख्याको कुरा उठाए र यौनआघात पछि मानिसमा हुने ग्रन्थिको आघातसम्बन्धी सिद्धान्त पनि प्रस्तुत गरे । बीसौँ शताब्दीको मध्यतिर यल सम्प्रदायले फ्रान्सेली दार्शनिक ज्याक डेरिडामा आधारित साहित्य अध्ययनको विखण्डनवादी सिद्धान्तको प्रयोग गरे (भड्डाई, २०६४, पृ. २३१) । उक्त सिद्धान्तबाट प्रभावित भएर पल डे म्यानले कृतिहरूको विश्लेषणको अमेरिकाली सिद्धान्तलाई अगाडि बढाए । यसै क्रममा उनले साहित्यमा प्रस्तुत अभिघातीय अनुभव र त्यसको संरचनात्मक प्रतिनिधित्वको विश्लेषण गरे ।

पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धले मानिसको शारीरिक र मानसिक पक्षलाई क्षतविक्षत पारेको देखिन्छ । कतिपय समाजले त युद्धलाई संस्थागत गरेको पनि इतिहास छ (म्याक्सवेल, सन् २०१२, पृ. २४) । यी दुवै विश्वयुद्धहरू मानव सभ्यताका लागि अति अमानवीय र कलाङ्कित घटना हुन् । द्वितीय विश्वयुद्धले त मानव सभ्यताको विकासमा निर्णायक भूमिका खेलेको र ऐतिहासिक, भौगोलिक, आर्थिक एवम् राजनीतिक व्यवस्थालाई उलटपुलट गराउँदै मानव जातिमा गहिरो अभिघात उत्पन्न गराएको छ । दोस्रो विश्वयुद्धको समाप्त भएको यति लामो समयसम्म पनि संसारभर विश्वयुद्धको सन्त्रास फैलिइरहेको छ । यहाँ युद्धका घटना तथा विषयले पात्रका मनस्थितिमा पारेका चोटग्रस्त प्रभावको अध्ययन गरिएको छ ।

शिरिषको फूल उपन्यासमा विश्वयुद्धको सन्दर्भ

शिरिषको फूल उपन्यासमा बारम्बार युद्धको जीवनलाई स्मरण गर्न पुगेको सुयोगवीरले दोस्रो विश्वयुद्धमा भएका युद्धमय परिवेश, युद्धका समयमा आफूले गरेका महिलामाथिका दुर्व्यवहारका पक्ष, सिपाहीहरूको विक्षिप्त मनोविज्ञान आदिलाई प्रस्तुत गरेको

छ । प्रस्तुत उपन्यासमा दोस्रो विश्वयुद्धमा जापानीहरूसँग बेलायती फौज लडेका बर्माका विभिन्न ठाउँको वर्णन छ । माखरिङ्गको जङ्गल, कचीन बस्ती, पिडागाउँ, डेथभ्याली जस्ता ठाउँमा सुयोगवीरले युद्धका समयमा गरेका अनेक घटनाहरू समृतिमा आएका छन् । युद्धभोगेको समाख्याता पात्र सुयोगवीरका जीवनको केन्द्रमा निराशा, निरर्थकता र विसङ्गतिबोधको चित्रण छ ।

जम्मा २१ ओटा ससाना खण्डमा लेखिएको यस उपन्यासले विसङ्गत मनोदशा भएका पात्रहरू मूलतः सुयोगवीर र सकमबरीको मनस्थितिको चित्रण गरेको छ । युद्धबाट जीवनको निराशा बोकेर फर्किएको सुयोगवीर जीवनको उत्तरार्द्धमा सकमबरीसँगको प्रेममा रमाउन चाहे पनि सकमबरीको निराशाले सुयोगवीरको सपना पूरा हुन सकेको छैन । जीवनप्रति उदासीन रहेका पात्रहरूको मनस्थितिको चित्रण गर्ने क्रममा यहाँ उपन्यासकारले दोस्रो विश्वयुद्धमा सिपाही बनेर फर्केको पात्रलाई उपन्यासको समाख्याता बनाई उसको जीवनको अतीतावलोकन गर्दै युद्धका अनेक चोट र तिनबाट सिर्जित अभिघातलाई प्रस्तुत गरेकी छन् । अर्काको भूमिका लागि युद्ध लड्न पुगेका गोर्खाली सेनाका युवामा युद्धअभिघातका कारण देखिएको असामान्य मनस्थितिलाई यस उपन्यासले चित्रण गरेको छ । सुयोगवीर युद्धका कारण एक्लो जीवन बाँच्दै अचेतन यौनतृप्तिले आक्रान्त छ, युद्धमा मान्छे मार्न नपाएकोमा चिन्तित छ अनि बलात्कार गरेर केटीहरूलाई मारेको अपराबोधमा छ (बराल र एटम, २०५८, पृ. २०४) । सुयोगवीरको मनस्थितिमा देखिएका सबै असन्तुलन युद्धसँग जोडिएका छन् । यी युद्धअभिघातबाट सिर्जित अवस्थाहरू नै हुन् । यसका साथै साम्राज्यवादी तथा उपनिवेशवादी नीतिका कारण संसारलाई जित्दै गएका शक्तिशाली मुलुकहरूले मच्चाएको युद्धले संसारका मानिसहरू प्रभावित हुन पुगेको विश्वयुद्ध कति भयानक र वीभत्स थियो भन्ने विषय पनि उपन्यासमा पाइन्छ । मार्ने र मर्ने अवस्थाले निर्माण गरेको सिपाहीहरूको हिंस्रक मनोवृत्तिको प्रभाव तिनका जीवनमा कसरी गहिरो चोट भएर रहन्छ भन्ने पक्ष पनि यस उपन्यासको मननीय पक्ष हो ।

शिरिषको फूल उपन्यासमा अभिघातीय प्रतिनिधित्व

शिरिषको फूल उपन्यास सुयोगवीर पात्रको दृष्टिबिन्दुमा लेखिएको छ । सुयोगवीर ब्रिटिस गोर्खा सैनिकका रूपमा काम गरेको र दोस्रो विश्वयुद्धमा जापानका विरुद्ध बर्माका प्रत्यक्ष सहभागी भएको सिपाही हो । उसले युद्धको भयावह रूप भोगेको छ र युद्धसमयको भोगाइलाई उसैको स्मृतिबाट उपन्यासमा प्रकट गरिएको छ । ऊ बारम्बार लडाइँका प्रसङ्ग स्मृतिमा ल्याउँछ र साथी शिवराजलाई सुनाउँछ । उपन्यासका सबै खण्डमा उसले पटक पटक विगतमा पुगेर आफ्नो जीवनका घटनाको स्मरण गरेको छ । सुयोगवीरले आफू बर्माको लडाइँमा हुँदा सिपाहीको अनुशासनमा बस्नुपर्दाका सास्ती र आफूले अरूलाई दमन गरेका घटनाहरू सम्झन पुगेको छ । गोली चलाएर कसैलाई मार्न नसके पनि ऊ लडाइँका बेला अति नै क्रूर र दमक बनेको आफ्नो अवस्थालाई अतीतावलोकनबाट सम्झन पुगेको छ । युद्धपछि बाँचेको समय पनि उति रमाइलो र सजिलो हुन नसकेको उसको जीवन सधैं जसो युद्धको परिवेशले गाँजेको देखिन्छ । युद्ध छोडेर आएको लामो समयपछि पनि ऊ युद्धका सन्दर्भलाई साथीसँग सुनाउँदै आफ्नो जीवनको पीडादायी विगतमा पुगेको छ । सधैं समस्याग्रस्त र दुःखी उसको जीवन कहिल्यै असल अनि सफल हुन नसकेको विसङ्गत अवस्थालाई उपन्यासले चिनाएको छ । युद्धका कारण सुयोगवीरमा सिर्जना भएको विसङ्गतिबोध प्रेमिकाका रूपमा सकमबरीको अप्राप्त र सकमबरीको मृत्युपछि भन्नु बढेको छ । जीवन युद्धका कारण कसरी असामान्य हुन पुग्छ भन्ने कुरा यस उपन्यासको सुयोगवीरको कथाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

सुयोगवीर दोस्रो विश्वयुद्धमा सहभागी भएको र ४५ वर्ष बित्न लागेको उमेरमा पनि व्यवस्थित जीवनको व्यवस्थापन गर्न नसकेको विसङ्गत चरित्र हो । शिवराजसँग रक्सी खाने भट्टीमा भेट भएपछि साथी बनेको र पछि शिवराजको घर बारम्बार जाने सिलसिलामा उसका बहिनीहरूसँग पनि नजिकिन पुगेको छ । अविवाहित ऊ आफूलाई मन नपराउने कठोर स्वभावकी सकमबरिसँग प्रेम गरी भावनात्मक सम्बन्ध राख्न चाहन्छ । ऊ

सकमबरीसँग प्रेमपूर्ण व्यवहारमा प्रस्तुत भएको छ तर अपेक्षाअनुसारको प्रतिक्रिया पाएको छैन । यसले गर्दा उसको जीवन थप विसङ्गत बन्न पुगेको छ र बारम्बार साथीसँग विश्वयुद्धको घटना सम्झन पुगेको छ । उपन्यासको दोस्रो खण्डमा उसले आफ्नै बारेमा दिएको बयानले विश्वयुद्ध र युद्धसँगको उसको सम्बद्धता अनि उसको क्रूर स्वभावका बारेमा कौतूहलपूर्ण जानकारी दिएको छ:

...वास्तवमा म आफैँप्रति पनि सोभो र सत्य छैन, यद्यपि उसले जानेको थियो, म एउटा चालिस उँभोको बुढो कुमार, भूतपूर्व सैनिक, दोस्रो महायुद्धको एउटा चोट, घर पहाडमा र यहाँ इच्छा लागे अस्थायी जागिर खानु र लगत्तै फेरि ढाक्रेगिरीमा रमाउन मेरो जीवनको नियमबद्धता । म ४५ टुङ्ग्याउन आँटोको बुढो तर यो पनि उसलाई थाहा थिएन, कारण म आफ्नो उमेरभन्दा अलिक तन्देरी नै देखिन्छु । एकपल्ट बारमा कतिसम्म मैले उसलाई भनेको हुँ भने केही त आफ्नै रहर, केही त बाबु-आमाको करले र केही लडाकु जातिको रगतको उम्लाइले म पल्टनमा भर्ना भएको थिएँ र पछि एक प्रकारको छालाको रोग अर्थात् स्याक्याबिसको शिकार हुनुपरेकोले पेन्सन खाने हिसाबले लडाइँबाट छुटकारा पाएको थिएँ । (पृ. ६)

सुयोगवीर स्वभावमा अत्यन्त क्रूर र निस्पृह छ । ऊ पल्टनमा सुबेदारसम्म भएको चरित्र हो । उसले मान्छे नमारे पनि युवतीहरूको बलात्कार गरेको छ । युद्धका क्रममा शत्रुपक्षका मान्छे मार्न नपाएको भौँकमा उसले युवतीहरू मारेको हो पनि भन्न सकिन्छ । युद्धका क्रममा बर्माको जङ्गलमा भेटिएका स्थानीय युवतीको पटक पटक बलात्कार र निर्ममतापूर्वक हत्या गरेको छ । उसले तीनओटीसम्म युवतीलाई गरेका दुर्व्यवहारका बारेमा आत्मालोचना गर्दै सम्भेको छ । युवतीहरूको बलात्कार गरेर उसलाई छालासम्बन्धी रोग लागेकै कारणले सैनिक पेसाबाट निकालिएको देखिन्छ । यौनकुण्ठाका

कारण सधैं युवतीप्रति आक्राम हुने उसको स्वभाव जति डरलाग्दो छ उति नै अमानवीय पनि छ । युद्धको परिवेश र मर्ने वा मार्ने वातावरणले पनि उसको मनोवृत्तिमा यस्तो अवस्था निर्माण भएको देखिन्छ । उपन्यासमा उसले युवतीहरूलाई गरेको दमन र हिंसात्मक व्यवहारका बारेमा यसरी बोलेको छ:

लडाइँ त गरेको हो तर मान्छे मार्ने मौका पाइँन । जापानीहरूसँग हाताहात हुँदा हाम्रो बटालियनबाट एक जनाले भिक्टोरिया क्रस पाएको थियो र खुट्टा हात हराएर कतिले ग्यालेन्ट्री थापेका थिए तर मेरो भाग्यमा त्यो थिएन । मेरो शरीरमा विश्वयुद्धको छाप छैन । त्यो छालाको रोग त एउटी जङ्गली केटी... । ... डेथ भ्यालीबाट भागेर आउँदा भोग्नु भोगेको हुँ दुःख पनि, कहिले त लेखन मन लाग्छ तर लेखन आउँदैन । (पृ. ७)

साधारण सिपाही भएर विश्वयुद्धमा केही समय सहभागी भएको अनुभव उसले यस उपन्यासमा भनेको छ । ठुला अफिसर सुविधा र आनन्दमा रहे पनि सिपाहीको जीवन अझ बढी कष्टकर रहेको कुरा उसले बताएको छ । आफ्ना पुर्खाका नाउँमा अर्काको लागि जीवन उत्सर्ग गर्नुपर्ने विश्वयुद्धका नेपाली सैनिकको पीडा पनि उसले बोलेको छ: "सिपाहीहरू, बाउ बाजेको नाउँमा खुकुरी चलाउनु छ, उफ्रिनु छ । घरको सम्भना नआइदिए त हुने, त्यसो पनि हुँदैन । मलाई युद्धका विषयमा केही बोल्न मन लाग्दैन शिवराज जी । युद्ध भनेको हामी जस्तै मानिसहरू आपसमा काटाकाट गर्नु त हो नि, बढी के हो र!" (पृ. ७) ।

युद्धमा हुने मानवीय विनाश र हताहतका बारेमा सुयोगवीरले जानकारी दिएको छ । युद्धको भयावह स्वरूप र त्यसले मानिसलाई मानिस बन्न नदिएर हत्यारा मनस्थितिमा बदल्ने परिवेशले संसारलाई युद्धले तहसनहस बनाउँछ र यो मानवले नै गरेको मानव र मानवताको विरुद्धको लडाइँ हो । सुयोगवीरले आफू कुनै चोट खप्नु नपरेको भएर आफूमा विश्वयुद्धको छाप छैन भने पनि उसको मनभरि विश्वयुद्धको चोटै चोट छ (राई, २०६७, पृ. १८०) । उसले आफूलाई एउटा मूल्यहीन मुटु

र अपराधका खाटा बसिसकेका दुई-तीनओटा खतहरू भने पनि ऊभिन्न युद्धको अभिघातीय असर गाँजिएर बसेको देखिन्छ। उसका व्यवहार र कुराकानीले त्यसलाई प्रस्ट पार्दछन्।

युद्धमा आफूले मान्छे नकाटे पनि युद्धको वीभत्स रूपको बारेमा उपन्यासमा उसले धेरै कुरा बताएको छ। बमले मरिसकेका दुश्मनका टाउका पनि काट्ने गरेको युद्धका सिपाहीको अराजक र नारकीय मनस्थितिलाई चिनाएको छ। युद्धमा जानु मनलाई संवेदनहीन बनाउनु हो, कठोर बनाउनु हो। भावनामा नबग्ने बनाउनु हो। शत्रुलाई कति पनि दया नगर्ने हुनु हो भन्ने कुरा सुयोगवीरले बुझाएको छ: “लडाइँमा जानुअघि आफैँलाई एउटा मेसिनमा परिणत गर्नुपर्छ, कसैको माया गर्नुहुँदैन, त्याति भए पुछ।” (पृ. ८)

विसङ्गत जीवन दर्शन बोकेको सुयोगवीर विश्वयुद्धमा भएका हत्या र विवेकहीन व्यवहारबाट कठोर बनेको छ। युद्धको समयको मर्नु वा मार्नुको भयावह स्थितिमा उसले भोगेका र देखेका अनेक घटना उपन्यासमा उसैको स्मृतिमा आएका छन्। शिवराजसँग संवाद गर्ने क्रममा होस् वा सकमबरीसँग नजिक हुन नपाएको मनको छटपटीमा होस् उसले आफैँले गरेका अमानवीय व्यवहारलाई सम्झिएको छ। उसको परपीडक र क्रूर स्वभाव बन्नुमा युद्धको परिवेश नै मूल कारक बनेको छ। युद्धमा अरूलाई मार्नुपर्छ, शत्रुको अन्त्यमा नै आफ्नो विजय हुन्छ भन्ने भावनाले योद्धाको मनस्थिति निर्मित हुन्छ भन्ने कुरा उसको भोगाइको वर्णनले जानकारी दिएको छ। युद्धमा शत्रुलाई मार्नु, काट्न नपाए पनि सुयोगवीरले निर्ममतापूर्वक युवतीको हत्या गरेको छ। बर्माको एउटा जङ्गलमा भेटिएकी हेडहन्टरकी छोरीलाई उसले गरेको अमानवीय र डरलाग्दो व्यवहारले उसलाई भन्नु कठोर बनाएको साबित गर्दछन्। आफूले गरेको यो डरलाग्दो घटनालाई उसले वर्णन गरेको छ:

म उसलाई अँगाल्न भ्रम्टन्छु। ऊ विरोध गर्दै घचेट्छे। म उसलाई अँट्याउन असमर्थ हुन्छु, मलाई पछारेर ऊ जान्छे, तर म परास्त हुन्छु। जे होस् म लोम्नेमान्छे, मलाई रिस उठ्छ एउटी

असभ्य केटीको फुर्ती देखेर। लगत्तै उठ्छु, पछिबाट उसको छरिएको चुल्लो समातेर उसको कमलो ओठमा मुक्क हान्छु। ओठमा एक धर्सो रगत बग्छ, तर ऊ हेडहन्टरकी छोरी बल दँजाउन हिचिकचाउँदिन। मेरो डर मान्दिन, आँखा सक्दो फुलाएर मलाई चुनौती दिन्छे। म मात्तिइन्छु, असह्य हुन्छ अनि म राइफलको बडले टाउकोमा हिक्राएर उसलाई बेहोस बनाउँछु। ऊ झ्याडमाथि सर्लम्म ढल्छे। (पृ. ३६)

सुयोगवीर आफैँ विश्वयुद्ध र त्यसले सिर्जेको पीडाको भोक्ता हो। युद्धमा गरेको र भएको कुकृत्यको बोध उसले गरेको छ र युद्धले मानिसलाई कसरी उन्मादक, उत्तेजक, हिंम्रक र पीडक बनाउँछ भन्ने कुराको प्रस्तुति यस उपन्यासमा सुयोगवीरका माध्यमबाट भएको छ।

शिरिषको फूल उपन्यासमा युद्धअभिघातको अवस्था र प्रभाव

शिरिषको फूल उपन्यास विश्वयुद्धको सिपाही सुयोगवीरको जीवनको घटना स्मृतिमा उसकै कोणबाट प्रस्तुत भएको आख्यान हो। यस उपन्यासमा सुयोगवीरको कथाले युद्धको परिवेशसँगै विकसित भएको उसको अभिघातीय व्यवहारलाई देखाएको छ। युद्धमा देखिने अमानवीय र हिंम्रक रूप सुयोगवीरको गुणमा देखिन्छ। ऊ परपीडक र स्वपीडक समेत छ। उसको स्वभावमा जति कठोरपना छ उसको व्यवहार र रुचि पनि उस्तै देखिन्छ।

उपन्यासमा सुयोगवीर आफ्नो कर्म नै युद्धको सिपाही अनुरूपको थियो भन्ने अभिव्यक्ति दिन्छ। उसले त्यतिबेलाको समय नै विश्वयुद्धको अपेक्षा अनुरूप थियो र युद्ध गर्नेहरूको मनसायअनुसार समय चलेको अभिव्यक्ति दिएको छ। हिटलरको महत्वाकाङ्क्षामा गाभिएको त्यो समय अनि ब्रिटिसहरूको साम्राज्यवादी नीतिले गर्दा हुन गएको एउटा भयावह घटनाका रूपमा यसलाई उपन्यासको मूल पात्रले वर्णन गरेको छ।

सुयोगवीरको यौनकुण्ठित मनोदशा र युद्धको मानसिकताले बनेको हत्यारा मनोवृत्तिको चरित्र तथा युद्धको मर्ने र मार्ने परिवेशको कारक थियो। हिटलरको महत्वाकाङ्क्षाले संसार आहत भएको समयमा उसमा पनि

हिटलरीयन हत्यारा मनोवृत्तिले काम गरेको थियो । निरपराध केटीहरूको बर्बरतापूर्वक अन्त्य गर्नुमा सुयोगवीरले आफ्नो सफलता वा विजय ठानेको छ । पुरुषोचित दमनकारी र बलात्कारी मनोवृत्तिलाई उद्दीप्त पार्ने काम युद्धले गरेको छ । शत्रुलाई जित्न र हडपन पर्छ भन्ने युद्ध नीतिको प्रेरक परिवेशले पनि उसको बलात्कारी मनस्थितिको निर्माण गरेको छ । साम्राज्यवादी नीति अपनाएका ब्रिटिस शासन व्यवस्थाले गरेको तत्कालको थिचोमिचो र अहम् प्रदर्शनले पनि सबैको मनमा अमानवीय भावनाको जङ्गली सोच विकसित भएको देखिन्छ ।

युद्धको समयको उराठिलो मृत्युभयको त्रासद मनस्थितिलाई भुलाउन गरिने अनेक अस्वस्थ मनोरञ्जन तथा समयौनिक व्यवहार गरेका सिपाहीहरूका क्रियाकलापलाई पनि सुयोगवीरले उपन्यासमा सम्भेको छ : “समयौनिक सम्बन्धबाट सन्तुष्ट हुन जानिसकेका सिपाहीहरूको जातले मानवीय सभ्यतादेखि छुट्टै एउटा भ्रममा आफ्नो प्रवृत्तिलाई बानी परिसकेको भए यसमा उसको के दोष ?” (पृ. ३८) । युद्धले परास्त गरेको मानिसको आत्मबल र वीभत्स सोचलाई उपन्यासले यसरी प्रस्तुत गरेको छ : “सञ्ज्ञानले रोपेर रक्ताम्य शरीर, ग्रेनेडले भुँडी पड्केर उछिट्टिएका आन्द्रा, बोसे आन्द्रा, लासमाथि लास, गिद्ध उडाए, स्याल रिंगाए कोभन्दा को कम । के हो र मृत्यु ? खलतीभरि हाराकरी गरेर मर्नेका औँलाहरू बोकेर, मुर्दाका औँलाहरू बोकेर एउटा जापानी स्वदेश फर्किने क्षीण आशामा बाँचिरहेको छ, कति निस्सार !” (पृ. ३९) । सुयोगवीरले युद्धका परिवेशलाई बारम्बार स्मृतिमा ल्याउनु र तिनको स्मृतिले कठोर र उत्तेजक बन्नुले ऊ अभिघातीत भएको देखिन्छ ।

आधा उमेर कटिसक्दा पनि सुयोगवीरले आफ्नो चाहनाअनुसारको व्यवस्थित जीवन बाँचेको छैन । बर्माको युद्धमा पनि सेनामा हतियार उठाउने मौका नपाएर ऊ एउटा दुस्मन मार्न नसकेकोमा दुःखी छ । प्रेम नगरेको तर सम्भोग गरेका तीनओटी केटीको बलात्कार र हत्या गरेको छ । छिन ठिटी, कचिन ठिटी र मारिन्चीलाई बलात्कार गरेको उसले केटीप्रति प्रेमभाव देखाउन सकेको छैन । बरीसँग प्रेमाभाव देखाए पनि बरीको स्पर्श

पनि पाउन सकेको छैन । बरू उसको एकै चुम्बनका कारण बरीलाई मृत्युको मुखमा पुऱ्याएको छ । प्रेमको भावना नभएको ठाउँमा उसले नारीको भोग गरेको छ भने नारी भोगको अपेक्षा सहित प्रेमको याचना गरेको ठाउँमा उसले उपेक्षा मात्र पाएको छ (सुवेदी, २०६४, पृ. ३११) । सकम्बरी र सुयोगवीर दुवैको पात्रत्वमा विसङ्गत जीवनदर्शन पाइन्छ । यी दुवै पात्रका क्रियाकलाप, चिन्तन र व्यवहार विसङ्गतिले भरिएका छन् । महायुद्धको विसङ्गति उपन्यासका दुवै पात्रमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा परेको छ । बरीको मृत्युमुख स्वभावले ऊ सुयोगको प्रेमलाई सधैं लत्याउँछे । इन्सेक्ट किलर सुनगाभालाई प्रेम गर्ने बरी जीवनेच्छाका कुनै उपदेश र आग्रह सुन्न अनि पालना गर्न चाहन्न । ऊ न शिवराजले जन्मदिनमा दिएको लामो आयुको आशीर्वाद स्वीकार गर्छे न सुयोगले लामो कपाल सुहाउँछे, पाल भनेको उपदेश मान्छे । ऊ भन्नु उल्टो टाउको मुडुल्याउँछे । मृत्युमूल प्रवृत्तिका कारण प्रेम र विवाहप्रति सकम्बरीको रुचि देखिँदैन । ऊ सुयोगवीरको प्रणयजनित भावुकतालाई सधैं लत्याउँछे । उसको मृत्यु पनि सुयोगवीरले म्वाँई खाएको कारण भएको छ (धर्ती, २०६७, पृ. १२८) । उपन्यासमा युद्धको भोक्ता पात्र सुयोगवीरको अमानवीय क्रियाकलाप युद्धको परिवेशका कारण सिर्जित भएको हो । त्यसैगरी सकम्बरीको मृत्युमुख स्वभाव युद्धको सिपाही सुयोगवीरको मनोदशालाई अभ्र परिपुष्ट पार्न सहयोगी हुन पुगेको छ । सकम्बरीमा विसङ्गत दर्शनको जीवनशैली रहेको छ । यसले गर्दा ऊ इन्सेक्टकिलर सुनगाभालाई प्रेम गर्छे र आफूलाई प्रेम गर्ने सुयोगवीरको प्रेमलाई लत्याएर मृत्युको मुखमा पुगेकी छ । उपन्यासमा युद्धको अभिघातीय प्रभाव परेको मुख्य पात्र सुयोगवीर हो । उसको महिलाप्रतिको बलात्कारी र अपराधी व्यवहार, रक्सीमा डुबिरहने स्वभाव, बारम्बार युद्धका घटनाको स्मृतिले पीडादायी बनिरहने गुण उसमा देखिएका अभिघातका अवस्था तथा असरहरू हुन् । यसैले गर्दा सुयोगवीर स्वस्थ मानिसजस्तो देखिन्न । नरम र स्वाभाविक व्यवहार भएकी केटी मुजुराभन्दा कठोर र निर्दयी सकम्बरीलाई प्रेम गरी स्वपीडन दिन चाहन्छ । उसको सोच स्वस्थ छैन । केथी कारुथले अभिघातपछिको

मानसिक असन्तुलनमा पीडा, संवेदना, अभिघातीय स्नायविक समस्या सिर्जना हुने कुरा बताएकी छन् (सन् १९९५, पृ. ११)। उनका अनुसार यो एक प्रकारको रोग हो। उपन्यासमा पनि सुयोगवीरमा यस्ता समस्याहरू छन्।

“यो जीवन यस्तो ठाउँ हो जहाँ सन्तुष्टिको परिधि खिचेर हामी बाँच्नुपर्छ। सडकमा पछारिएर अलपत्र परेका अनुभूतिका प्रत्येक टुक्रालाई स्यहादै जानुपर्छ, स्वीकार्दै जानुपर्छ।” (पृ. ५३) शिवराज सधैं विसङ्गत जीवन बाँचन अभिषप्त छ। उसले चाहेर कुनै काम हुन सकेको छैन। उसको चोटग्रस्त मनले जीवनको साँघुरोपन मात्र महसुस गरेको छ। ऊ सडकमा हिँडेका सबै व्यक्तिलाई निराश देख्छ। उसले जहाँतहीँ समस्या मात्र देख्छ। मान्छेका अनुहार, अखबार जताततै समस्यामात्र भएका हुनाले आफू पनि त्यसबाट अछुतो हुन नसकेको तर्क गरेको छ। अभिघातीत मन सधैं निराशातिर धकेलिएको हुन्छ। यसैले शिवराजले आफ्नो जीवनको समयलाई सधैं निष्ठुर र निरस महसुस गर्छ। विसङ्गतिका माझ जीवनको निस्सारता र निर्थकताबोध सुयोगवीरले युद्धबाट पाएको उपहार नै हो (बराल र एटम, २०५८, पृ. २१२)। उसले सफलता र सहजताको अनुभूति गर्न नसक्नु र त्यस्तै परिस्थितिको चयन गरिरहनुको मूल कारण नै उसको युद्धअभिघातको मनोअवस्था हो।

उपन्यासमा युद्धका समयमा प्रकृति, जनावर, महिला र बालबालिकाको नाशको पनि सङ्केत गरिएको छ। सुयोगवीरले डेथभ्यालीको ढुङ्गेपहाडमा हिँडिरहँदा बमले घाइते भएका गुराँसका पुडूका झ्याडहरू, मरेको गाईको मासु खाएर बाँचेको सन्दर्भ, मरिरहेकी एउटी पन्जाबी महिला र उसको स्तनमा मुन्टो गाडेर बच्चाको दुध तानिरहेको अवस्थालाई सम्भेको छ (पृ. ४५-४६)। यहाँ सिपाहीले खानको लागि गर्नुपरेको सङ्घर्ष तथा प्रकृति र जनावरको विनाशका तथ्यसँगै महिला र केटाकेटीको दयनीय अवस्थाबाट युद्धअभिघातका अनेक पक्षलाई बोध गर्न सकिन्छ।

निष्कर्ष

शिरिषको फूल विश्वयुद्धको भोक्ता पात्र सुयोगवीरको आत्मकथ्यसँग जोडेर विसङ्गतिवादी चिन्तनमा लेखिएको

युद्धविषयकेन्द्री उपन्यास हो। यो उपन्यासमा सम्राज्यवादी नीतिले विश्वविजेताको अहम् बोकेका शक्तिशाली राष्ट्रको शक्तिप्रदर्शनको स्थितिबाट उत्पन्न विश्वयुद्ध र त्यस युद्धले प्रभावित पारेका नेपाली युवा लगायत अन्य गरिब मुलुकका मानिसको व्यथा चित्रित छ। आफ्नो भूमिका लागि नभएर अर्काको लागि रगत र पसिना बगाएका नेपाली युवाहरू ब्रिटिस सेनाबाट युद्धमा लड्नु आफैमा विडम्बनायुक्त र हीनताको विषय बनेको देखिन्छ। यस उपन्यासमा गरिबीका कारण अर्काको भूमिमा जीवनको बाजी लगाउने कर्मले स्वतः पीडा जन्माएको स्थिति छ भने अझ युद्धको चोट र अनेक कूर र अमानवीय अभ्यासले मानिसको मनस्थिति असामान्य बनाउन पुगेको अवस्था चित्रित छ। युद्धको भयावह स्वरूपमा बलात्कार र जातीय हिंसाका रूप अझ डरलाग्दा र चोटग्रस्त हुन्छन् भन्ने कुरालाई पनि उपन्यासले देखाएको छ। सुयोगवीरले युद्धमा कसैलाई बेहोस बनाएर यौननेच्छा तृप्त गरेपछि बीभत्स हत्या गरेको छ त कसैलाई राइफलको डर देखाएर भोग गरेको छ भने कसैलाई सामूहिक बलात्कार गरेर मर्न विवश पारेको छ। कसैलाई प्रेमको नाटक गरी कयौँ दिनसम्म भोग गरेर उसको संवेदनामा लात मारेर हिँडेको छ। युद्धमा लड्ने सिपाहीको असुरक्षित मनोदशाले निर्मित अभिघात मात्र होइन तिनका आक्रामक व्यवहारले प्रकृति, महिला, बालबालिका, वृद्ध आदिमा हुने अभिघातको अवस्थालाई पनि यस उपन्यासले सङ्केत गरेको छ।

कृतज्ञताज्ञापन

विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट लघुअनुसन्धान प्रवर्धन कार्यक्रम (२०७६/२०७७) अन्तर्गत स्विकृति प्राप्त गरी सम्पन्न गरिएको विश्वयुद्धसम्बद्ध नेपाली उपन्यासमा अभिघात शीर्षकको अनुसन्धानमा रही सोही अनुसन्धानको विश्लेषणमा परेको एउटा उपन्यास शिरिषको फूल र सोही अनुसन्धानको मुख्य प्राप्तिलाई उपयोग गरी प्रस्तुत लेख तयार पारेर प्रकाशन गरिएको हो। उक्त अनुसन्धान कार्य गर्न अनुमति दिने विश्वविद्यालय अनुदान आयोगप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु।

सन्दर्भसामग्री सूची

- गिरी, शान्तिमाया. (२०७५). *आधुनिक नेपाली कथामा अभिघात (२०५०-२०७०)*. काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
- घर्ती, दुर्गाबहादुर. (२०६७). *मनोविश्लेषणात्मक नेपाली उपन्यासमा पात्रविधान*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- चुडाल, अलका आत्रेय. (२०७७). *गोर्खाली युद्धबन्दीका लोकभाका र कथा*. काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- पाँडे, सरदार भीमबहादुर. (२०४४). *त्यस बखतको नेपाल- राणाकालीन आखिरी तीन दशक, भाग १ राणा व्यवस्था चरम चोटिमा*. दोम्रो संस्करण. काठमाडौं : लेखक स्वयम् ।
- पारिजात. (२०६७). *शिरिषको फूल*. सत्रौं संस्क. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, गोविन्दराज. (२०६४). *उत्तरआधुनिक विमर्श*. काठमाडौं : मोर्डन बुक्स ।
- बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम. (२०५८). *उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास*. दोम्रो संस्क. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- राई, इन्द्रबहादुर. (२०६७). *नेपाली उपन्यासका आधारहरू*. तृतीय संस्क. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- राई, काडमाड नरेश. (सन्. २०११). *युद्ध बोकेको सिताड*. बेलायत : नेपाली प्रतिभा प्रतिष्ठान ।
- सुवेदी, राजेन्द्र. (२०६४). *नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- Caruth, Cathy (Edt. 1995). *Trauma Explorations in Memory*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Caruth, Cathy. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore : Johns Hopkins University Press.
- Harman, Chris. (2008). *People's History of the World*. Delhi : Orient Blackswan.
- Haubrich, William S. (2003). *A Glossary of Word Origins*. Second Edition. Philadelphia : American Collage of Physicians.
- Kacandes, Irene. (2005). Trauma Theory. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. (Edt. David Herman, Manfred Jahn and Marie-Laure Ryan). London and New York: Routledge.
- LaCapra, Dominick (2001). *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.
- Leese, Peter. (2022). The Limits of Trauma: Experience and Narrative in Europe c. 1945. *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*. (Edt. Ville Kivimaki and Peter leese)
- Luckhurst, Roger (2006) *Mixing memory and desire : psychoanalysis, psychology and trauma theory*. *Literary Theory and Criticism* (Ed. Patricia Waugh) ; Oxford : Oxford University Press.
- Maxwell, Judith M. (2012). Anthropology and War. *Encyclopedia of Trauma: An interdisciplinary Guide*. (Edt. Charles R. Figley). London: Sage reference (pg. 24-26)